

RETORISK ANALYSE SOM KRITISK VIRKSOMHET

Innebærer kritiske analyser av politiske diskurser at analytikerens nødvendigvis blir subjektiv og partsorientert? I hvilken grad kan og bør retoriske analyser av politiske diskurser være nøytrale og 'objektive'? Når analytikerens leser meninger, verdier, og intensjoner inn i andres tekster – hvilke kriterier har vi for hvorvidt slike fortolkninger kan sies å være holdbare og sannsynlige? Og hvilke roller kan den retoriske analytikerens spille i forhold til politiske konflikter?

Av Tore Bjørgo

Ingressens spørsmål reiser seg i forbindelse med at Peter Cassirer i en artikkel i *RetorikMagasinet* med tittelen "Att urvattna Holocaust"¹ foretar en meget kritisk gjennomgang av et avsnitt fra Daniel Heradstveits og min bok *Politisk kommunikasjon*.

Bruken av Holocaust-metaforer

I det aktuelle avsnittet i boken diskuterer vi faren for retoriske slitasje og utvanning av menings-tunge og verdiladede symbolkomplekser når de blir brukt metaforisk i stadig nye sammenhenger. Som eksempel benytter vi den tidligere israelske statsminister Menachem Begins hyp-pige bruk av Holocaust- og Nazi-analogier for å legitimere sin omstridte politikk i forhold til både krigføringen i Libanon og bosetningspoli-tikken på Vestbredden (Judea og Samaria).

Vår tekst har utgangspunkt i en teoretisk diskusjon om ulike retoriske former – spesielt hvordan metaforer og eufemismer fungerer. Den klassiske sammenlikningsteorien om meta-

forer går ut på at et ord i en setning byttes ut med et annet ord som ikke naturlig hører hjemme i denne sammenhengen, men at vi på denne måten skal oppfatte en likhet mellom de to objektene. Vi diskuterer spesielt den alternative interaksjonsteorien om metaforer, som hevder at metaforer fungerer gjennom et samspill mellom to kontekster. En vellykket metafor overfører mening, verdier og egenskaper fra en sammenheng til en annen. Men ved å påstå at noe er noe annet, skjer det en overføring av både likheter og forskjeller – en overføring som går begge veier. Derfor kan metaforer forvrengte virkeligheten gjennom å skape falske analogier – sette frem påstander om likhet der det ikke er noen. Samtidig kan metaforen endre vårt bilde av begge de to kontekstene.

I boken viser vi hvordan statsminister Begin forsøkte på å etablere en likhet mellom Hitler/nazistene/holocaust og Arafat/PLO/palestinsk aggresjon overfor Israel for å legitimere invasjonen i Libanon og sin regjerings politikk overfor palestinerne mer generelt. På denne måten prøvde han å stoppe kritikk fra omverdenen. Vi hevdet at dette bidro til å trivialisere holocaust og

¹ Tore Bjørgo, Dr., forsker ved Norsk Utenrikspolitisk Institutt, er forfatter til boken *Politisk kommunikasjon* (sammen med Daniel Heradstveit) (1987), samt en rekke artikler og bøker om politisk vold, konflikter og rasisme.

1 Svenska RetorikMagasinet (nr. 4, 1999). Hele artikkelen kan leses på www.retorik.net/rm/holocaust.

tømme denne enestående hendelsen for moralsk innhold.

Peter Cassirer kritiserer vår tekst på flere punkter. For det første hevder han at tekstens objektive stil maskerer en subjektiv stillingtagen til fordel for den palestinske siden i konflikten mellom Israel og palestinerne. Denne skjulte stillingtagen er mer lumsk enn en åpen stillingtagen, hevder han.

For det andre argumenterer han mot vårt analytiske hovedpoeng – at den måten israelske politiske ledere på 1980-tallet brukte holocaust-analogier for å legitimere sine omstridte politiske formål, bidro til å utvanne og frata holocaust den moralske betydning som denne enestående og forferdelige hendelsen har i vår historie.

For det tredje kritiserer Cassirer den manglende angivelse av kilder for de utsagn vi analyserer, noe han hevder gir grunnlag for å tvile på sannhetsgehalten. Han hevder det er usannsynlig at israelere eller jødiske organisasjoner ville bruke et uttrykk som “the Holocaust of assimilation” for å beskrive jøders vellykkede tilpasning rundt om i verden. Han mer enn antyder at dette “infame” og “monstruøse” uttrykket er oppkonstruert og løgnaktig. “Anti-semitismens historie är dessvärre full av sådana fula beskyllningar, vanställda ‘citater’ och i onskfull avsikt feltolkade bibelställen”, skriver Cassirer.

La meg begynne med den siste og mest alvorlige påstanden. Han tar fullstendig feil i sin påstand om fabrikkering. Dette uttrykket var og er fortsatt brukt av en rekke politiske og religiøse ledere, både i Israel og i jødiske institusjoner i USA. Bruken av denne metaforen var (og er) såpass vanlig at vi i bokversjonen av vår studie ikke så det som nødvendig å angi nøyaktige referanser, spesielt ettersom vi ikke gjenga konkrete eksempler (vårt forlag fører for øvrig en meget restriktiv policy på bruk av referanser). Nedenfor følger imidlertid noen få eksempler blant de mange vi kunne gjengitt (et “holocaust of assimilation”-søk på Altavista eller Lycos gir flere):

“There may be a spiritual and cultural holocaust” if Diaspora communities do not take their future into their own hands, [Minister of Education Zevulun] Hammer yesterday told delegates at the conference. [...] Hammer said that it would be pointless to try to persuade all Jews to migrate to Israel to escape assimilation. “If all the spiritual and cultural vision we can offer Diaspora Jews is aliya”, he said, “we are condemning them to spiritual and cultural annihilation.”²

There have been many other arguments offered against intermarriage, below is a summary of some of the most famous. 1) Six million Jews were killed in the Holocaust, 12 million were left afterwards. Today there are only 13 million Jews in the world. Where are the rest that by natural increase should number close to 20 million? The answer is that the silent holocaust of assimilation has caused them to disappear as Jews.³

I det siste eksemplet svarer rabbi'en på brev fra unge jøder som ønsker å gifte seg med ikke-jøder. Når holocaust – som i utgangspunktet handler om det meste ekstreme uttrykket for jødehat – brukes til å diskreditere kjærlighetsforhold mellom jøde og ikke-jøde, så dreier det seg om en ganske sterk form for utvanning og retorisk misbruk. Naturlig nok er det jøder og israelere som selv reagerer sterkest mot dette:

The word ‘Holocaust’ has, since the Eichmann trial, become an ordinary generic term so depreciated as to be used indiscriminately for events without the remotest resemblance to it in either scope or intent. That Jewish leaders can speak of assimilation as a “spiritual holocaust” demonstrates how much emotion has been drained from

2 Jerusalem Post, 21. juni 1984.

3 “Ask the Rabbi”, på hjemmesiden til den religiøse skolen Ohr Somayach Institutions i Jerusalem, <http://www.ohrnet.org/ask/ask191.htm>

the word and how much has been forgotten or trivialized, for surely no sane person could compare a child's forsaking of Judaism with losing him to the gas chambers.⁴

Dulzin uttrykker nettopp det som er vårt generelle poeng i det omstridte avsnittet, nemlig at når holocaust-metaforer brukes i tide og utide, bidrar det til å trivialisere selve holocaust som historisk hendelse, og tømme dette symbolet for meningsinnhold og moralsk autoritet. Sagt på en annen måte – når det stadig settes frem på stander om likhet der ulikhetene i utgangspunktet er stor, så er det en fare for at forskjellene over tid vil utjevnes i vår bevissthet. Satt på spissen – hvis assimilering av jøder inn i en ikke-jødisk kultur og kjærlighetsforhold til ikke-jøder likner på nazistenes jødeutryddelse, så kan da ikke holocaust ha vært så ille? Samtidig åpner en slik misbruk av holocaust-metaforer fra israelsk og jødisk hold for at også andre kan misbruke holocaust-metaforer mot Israel og jødene – slik ikke minst PLO har gjort i stor utstrekning.

Peter Cassirer må gjerne være uenig i denne analysen, som altså deles både av oss og en rekke israelske og jødiske kommentatorer (jeg kunne nevnt mange flere). Ufrivillig gir han oss for så vidt rett i mye av vår analyse, når han selv betegner uttrykket "the holocaust of assimilation" som monstrøst og utrolig selvforherligende, og selv reagerer så kraftig mot denne metaforen. Men som vi har vist, dette uttrykket var og er fortsatt brukt i betydelig omfang langt inn i det politiske og religiøse establishment.

Skal retorisk analyse være verdinøytral?

Cassirers kritikk og fortolkning av vår bok illustrerer en mer generell problemstilling: Hvilke kriterier har vi for hvorvidt en retorisk analyse gir

holdbare fortolkninger av andres tekster eller utsagn. Retorisk analyse vil jo svært ofte handle om å tolke det som "står mellom linjene" i en tekst, og ofte lese verdier, ideologier, intensjoner eller legitimering av ulike forhold og handlinger inn i teksten. Når kan en slik fortolkning sies å være gyldig eller 'sann', og når blir fortolkningen ugyldig og 'usann'? Og hvordan kan den som eventuelt blir tillagt intensjoner og holdninger man ikke vil vedkjenne seg, kunne tilbakevise dette?

I dette konkrete tilfellet er vi i den heldige posisjon at vi kan tilbakevise en faktapåstand – eller rettere sagt en påstand om manglende fakta. Hvis så ikke hadde vært tilfelle, ville vi eventuelt kunne beskyldes for vitenskaplig uhederlighet – selv om det fortsatt er et drøyt stykke frem til Cassirers implisitte beskyldning om antisemitisme.

Cassirer synes imidlertid å ha en oppfatning av at retoriske og politiske analyser skal være verdimessig nøytrale. Selve forestillingen om objektivitet og balanse vil imidlertid alltid være bestemt av vedkommendes eget subjektive utgangspunkt og politiske ståsted.

Vi diskuterer det problematiske balansebegrepet, og spesielt kravet om balanse og partsorientering i nyhetsdekningen av krigen i Libanon i vår bok.⁵ Gjennom analyser av data fra spørreundersøkelser av et utvalg av befolkningen og et eliteutvalg kunne vi vise hvordan folks vurdering av hvorvidt Norsk Riksringkasting var balansert eller partsorientert i sin dekning av krigen, var direkte korrelert til deres egen holdninger til krigen og konfliktpartene. Når det affektive engasjementet i forhold til konflikten blir sterkt, øker også tilbøyeligheten til å vurdere andre synspunkter enn ens egne som 'ubalanserte'. I den samme studien viste vi imidlertid også gjennom en innholdsanalyse hvordan det er mulig å måle nyhetsmedienes partsorientering ut fra i hvilken grad de gjør redaksjonell

4 Annette Dulzin, politisk kommentator i den israelske avisen Yehidot Ahronot, i New York Times, 6. mai 1989.

5 Heradstveit & Bjørge (1987), kap. 8, og mer inngående i Heradstveit (1983)

bruk av den ene eller andre partens begrepsapparat i beskrivelsen av hendelsene og konfliktpartene. Bare begreper som ble benyttet av både Israel og PLO, ble av oss definert som verdinøytrale.

Det er imidlertid illusorisk å tro at retorisk analyse av politiske tekster kan foregå i et nøytralt og verdifritt rom. Skil slike analyser være interessante, vil analytikeren nødvendigvis måtte forholde seg kritisk til de tekster en analyserer. Og valget av tekster vil som regel skje på grunnlag av at det er noe man reagerer på eller stiller spørsmål ved. Oftest er nettopp ved å gjøre eksplisitt de premisser og sammenlikninger som retorikeren forsøker å la være uttalt, at analytikeren kan avdekke retorisk manipulering.

Når jeg selv har brukt mer enn 15 år som forsker til studier av politisk vold, voldslegitimerende retorikk, terrorisme, ekstremisme, rasistisk vold, fremmedfiendtlighet, antisemitisme og voldelige ungdomsgjenger, så ser jeg ingen grunn til å legge skjul på at denne forskningsagendaen gjenspeiler et verdimelessig engasjement fra min side. Dette innebærer et kritisk perspektiv på de fenomener jeg studerer, men også et forsøk på å forstå de meningsrammer og omstendigheter som får ulike aktører til å uttrykke seg og handle på ekstreme måter.

I boken forholder vi oss først og fremst til en stor israelsk debatt som pågikk gjennom hele Begin- og Shamir-epoken i israelsk politikk om bruk og misbruk av holocaust og andre menings- tungte symboler for politiske formål. Mine egne politiske meninger, som jeg på ingen måte legger skjul på at jeg har, går i retning av å sympatisere med de moderate og kompromissorienterte kreftene som finnes på både israelsk og palestinsk side. I den grad våre forskningsmessige analyser har hatt et politisk anliggende, var det å forstå retoriske diskurser som bidrar til å undergrave fredsprosessen gjennom å legitimere voldshandlinger, aggressiv politikk og kompromissløshet, og å skape monstrøse fiendebilder.

Dette verdimelessige utgangspunktet har ligget til grunn for alle de tre større retoriske analysene jeg selv har gjennomført – om henholdsvis israelsk politisk retorikk, om konspirasjonsretorikk og agentbeskyldninger i palestinsk politikk, og en komparativ analyse av innvandringsmotstanderes og nynazisters retorikk i Skandinavia.

De to første studiene har utgangspunkt i et antropologisk feltarbeid basert i Jerusalem, hvor jeg i 1984 levde både i den arabiske og jødiske delen av byen, og intervjuet politikere, aktivister og vanlige mennesker på både israelsk og palestinsk side i konflikten. Jeg fulgte også gjennom flere år utviklingen tett via lokale medier og besøk. Min hovedinteresse var politisk retorikk og symbolbruk på begge sider av konflikten. Mitt israelske materiale er i hovedsak nedfelt i boken *Politisk kommunikasjon*, som Cassirer altså omtaler som partisk og ubalansert.

Agentbeskyldninger i palestinsk politikk

I denne sammenheng blir det interessant å se min påfølgende studie av palestinsk politisk retorikk.⁶ Utgangspunktet for denne kritiske analysen var mange observasjoner fra intervjuer, uformelle samtaler, avisartikler og politiske dokumenter av det som etter hvert fremstod som et påfallende mønster i håndtering av politisk uenighet og andre interne konflikter blant palestinerne og i den arabiske verden generelt: I stedet for at noen sa seg uenig med en annen på grunn av det ene eller andre, så ble det ofte heller fremsatt en påstand om at vedkommende er agent for Israel, sikkerhetstjenestene Shin Bet eller CIA, eller Kong Hussein av Jordan, og at dette er del av en konspirasjon mot palestinerne. Studien gjengir et stort antall eksempler som viser hvordan dette var en etablert diskurs blant palestinerne. Ofte var det en usikkerhet knyttet til hvordan slike utsagn skulle fortolkes. I mange

6 Conspiracy Rhetoric in Arab Politics: The Palestinian Case (Bjørge (1987))

tilfeller var vedkommende palestiner faktisk informant for den israelske sikkerhetstjenesten, eller en reell kollaboratør som for eksempel kjøpte opp land for israelske bosetninger. Men det slo meg at mange av agentbeskyldningene ble fremsatt mot personer som neppe kunne mistenkes for å være slike agenter. Vanligvis ble beskyldningene rettet mot to typer personer: medlemmer av en rivaliserende politisk fraksjon eller gruppe, eller de som ble betraktet som farlige avvikere som ikke fulgte aksepterte atferdsnormer.

I min studie analyserte jeg agent- og konspirasjonsbeskyldninger som det idiomet som politiske og moralske motsetninger og ideologisk rivalisering uttrykkes gjennom i arabisk og palestinsk politikk. Slike beskyldninger er grunnet i solid erfaring om at både Israel og arabiske regimer i stor grad faktisk benytter seg av både hemmelige angivere og skjulte kollaboratører for å spre frykt, usikkerhet og splittelse blant befolkningen.

Men samtidig er det ingen tvil om at slike beskyldninger ofte blir satt frem av rent taktiske grunner for å diskreditere politiske motstandere eller personlige uvenner. Dette var fremtredende i den perioden jeg analyserte, fra krigen i Libanon i 1982 frem til like før utbruddet av den palestinske oppstanden, *Intifadaen*, i 1987. De sterke motsetningene mellom Yassir Arafats *Fatab* og de mer radikale fraksjonene som avviste ethvert kompromiss med Israel, gav seg i stor grad utslag i gjensidige beskyldninger om å være forrædere og agenter for det ene eller andre regimet – det være seg Israel, USA eller Syria. Enhver palestiner som hadde nære forbindelser med israelske myndigheter, kunne bli stemplet som agent (jamiil på arabisk, flertall iumala), gjerne fulgt opp av sosial utfrysning og voldelige represalier. Agentbeskyldninger kunne også ramme palestinske intellektuelle som førte politisk dialog med israelere, og som i radikale nasjonalisters øyne fremstod som for kompromissvennlige. Men også palestinske kvinner som had-

de utenomekteskapelige seksuelle forhold, ble ofte beskyldt for å være agenter for Israel.

Selv om den politiske eller personlige motive- ringen bak mange beskyldninger av dette slaget kan være nokså lett synlig, er det et hoved- problem med slike agentanklager at de nærmest er selvbekreftende. Ettersom agenter og angive- re arbeider i det skjulte, svekker det ikke an- klagen at det mangler håndfast bevis – snarere tvert imot. Dette innebærer at en person som er beskyldt for å være agent, ikke har mulighet til å kunne bevise sin uskyld. Alt vedkommende gjør eller sier for å vise at han er en god nasjonalist, kan tolkes som ytterligere bevis for at han er en forræder. For en hemmelig agent finnes det jo knapt noe mer velegnet utgangspunkt enn å framstå som patriot.⁷

Om agentbeskyldningene er ment bokstavelig eller ikke, er det ofte vanskelig å vite noe sikkert om. Situasjonen er ofte preget av usikkerhet, og selve beskyldningen kan være tilsiktet tvetydig. Å betegne noen som agenter eller som deltakere i en konspirasjon har ofte mer preg av moralsk karakterisering enn av empirisk beskrivelse. I mange tilfeller menes det ikke nødvendigvis at den anklagede motstanderen er en kjøpt og betalt agent for fienden, men at vedkommende person eller gruppe handler på en slik måte at det tjener fienden, for eksempel de israelske myndighetene. Men samtidig ligger det i agent- betegnelsen en sterk moralsk fordømmelse og en mulig trussel om represalier. For å forstå hva som ligger i slike påstander, er det derfor viktig å se dem i en retorisk og politisk sammenheng.

Min studie demonstrerte hvordan denne dis- kursen medførte en brutalisering av den interne politiske prosessen blant palestinerne, og legiti- merte trusler, vold og drap mot både reelle kol- laboratører, politiske meningsmotstandere og

7 I studien sammenliknet jeg slike agentbeskyldninger med hekseribeskyldninger i Afrika og middelalderens Europa, men Stalin-prosessene og McCarthys "heksej- akt" på angivelige kommunister på 50-tallet i USA er også nærliggende paralleller.

dissidenter, personlige uvenner, og sosiale avvikere. Agentbeskyldningene ble et middel for å skape politisk og sosial konformitet.

Jeg presenterte denne analysen og rapporten i samtaler med flere palestinske politiske ledere i Øst-Jerusalem under et besøk i 1988, noen måneder etter at Intifadaen hadde brutt ut, og de første drapene på påståtte agenter hadde skjedd. Jeg advarte om at slik agentbeskyldninger over lang tid hadde fungert som virkemiddel for å sverte meningsmotstandere og avvikere, var det stor fare for at mange uskyldige personer ville bli rammet av både beskyldninger og drap. Flere av de lederne jeg snakket med hadde forståelse for problemstillingen, men mente at den politiske situasjonen under Intifadaen var så presserende at det ikke var rett anledning til å starte en kritisk diskusjon om palestinsk politisk kultur og diskurs.

Etter hvert som Intifadaen utviklet seg, ble marerittet virkelighet, særlig fra slutten av 1988 og flere år fremover. Opp mot 7-800 påståtte palestinske kollaboratører ble drept, oftest av militante og maskerte grupper som opererte på egen hånd eller under kontroll av politiske eller islamske organisasjoner. De aller fleste av ofrene var uten tvil reelle kollaboratører og agenter for Israel og sikkerhetstjenesten, noe israelske myndigheter også erkjente. Men drapene rammet også mer enn 100 kvinner som ble beskyldt for prostitusjon, sex utenom ekteskapet eller annen moralsk fordervende atferd – noe som ble sagt å være ensbetydende med at de var israelske agenter. Menn som ble mistenkt for homoseksualitet eller salg av narkotika og pornografi, ble også mål for agentbeskyldninger og drap. Også en rekke andre personer ble utsatt for ryktespredning, sosial utfrysning, mishandling og drap – uten at det kunne påvises at de hadde gjort noe spesielt galt.

Den islamske organisasjonen *Hamas* pekte i sine manifeste ut flere kategorier personer de betraktet som kollaboratører som skulle straffes: 1. agenter for sikkerhetstjenesten; 2. ideologiske

kollaboratører som støttet fred med Israel eller sekularisering av det palestinske samfunnet; 3. politiske kollaboratører som var medlemmer av organisasjoner som støttet fred med Israel eller sekularisering; 4. økonomiske kollaboratører som distribuerte israelske produkter i de okkuperte områdene; og 5. moralske kollaboratører, noe som inkluderte alle Hamas mente hadde en umoralsk atferd, eller som forledet andre til dette.⁸

Først i 1992 tok de sentrale palestinske lederne et skarpt oppgjør med de mange drapene – ikke minst fordi så mange uskyldige ble rammet på grunn av løse rykter og vikarierende motiver. De erkjente nå at agentbeskyldningene og drapene var blitt en trussel mot grunnleggende menneskerettigheter og rettsprinsipper, og at det virket undergravende på den palestinske samfunnsorden de forsøkte å bygge opp. I mai 1992 inngikk flere av de palestinske organisasjonene en 'ærespakt' som forsøkte å sette en stopper for drapene på påståtte agenter, og innføre rettslige prinsipper for hvordan de skulle behandles.⁹ Dersom de palestinske lederne hadde tatt dette alvorlig på et tidligere stadium, kunne mange uskyldige menneskeliv vært spart.

Det var kanskje for optimistisk å håpe at en ung forskerspire fra Norge skulle ha noen mulighet til å influere på dette, men min analyse fra 1987 av agentbeskyldninger i palestinsk politikk satte iallfall et meget kritisk søkelys på de trekk ved den politiske kulturen og de diskursive praksiser som i tiden som fulgte gav seg horrible uttrykk i vold og drap da Intifadaen brøt ut. Uansett illustrerer dette hvorfor det er viktig å utføre kritiske analyser av politisk retorikk – spesielt når slike diskursive praksiser kan fungere som trusler og legitimering av vold. Dette var også utgangspunktet for min tredje større retoriske

8 Hamas-manifestet ble gjengitt i en rapport fra det israelske informasjonssentret for menneskerettigheter, BiTselem, som også dokumenterte de mange drapene og overgrepene (Beier & Abdel-Jawah (1994)).

9 Beier & Abdel-Jawad (1994), s.165ff.

analyse, hvor parallellene til agentbeskyldninger i palestinsk politikk var nærliggende.

Høyreekstremistenes retorikk

De siste ti årene har jeg i hovedsak arbeidet med studier av rasistisk vold, fremmedfiendtlighet og antisemittisme, noe som bl.a. resulterte i doktoravhandlingen *Racist and Right-Wing Violence in Scandinavia*¹⁰. Kapittel 8 i denne avhandlingen gir en analyse av høyreekstremistenes retorikk.¹¹ Her tok jeg for meg to hyppig fremførte hovedvarianter over det samme gjennomgangstema: De nazistisk orienterte gruppene hevdet at “Vi er den ariske motstandsbevegelsen, som kjemper mot det sionistiske okkupasjonsregimet og raseforræderne”. De mer nasjonalistisk orienterte innvandringsmotstanderne hevdet på sin side at “Vi er den nye motstandsbevegelsen, som kjemper mot invasjonen av de fremmede (eller den islamske invasjonen) og vår tids landssvikere”.¹²

Studien viste hvordan nasjonalistiske innvandringsmotstandere i Danmark og Norge i lang tid har forsøkt å erobre et meget sentralt sett av nasjonale symboler: Motstandskampen mot den nazistiske okkupasjonen og landssvikere under krigen. Organiserte innvandringsmotstandere i Norge og Danmark forsøkte gjennom sin retorikk å etablere seg selv som den nye ‘motstandsbevegelsen’ som kjempet mot ‘den muslimske invasjonen’ og vår tids ‘landssvikere’. Både politikere og byråkrater som administrerer innvandrings- og asylpolitikken, og antirasistene skal måtte stå til rette for sitt landssvik på samme måte som Vidkun Quisling og Nasjonal Samling etter krigen, hevdet de. På denne måten prøvde innvandringsmotstanderne å knytte seg til et sett av symboler og verdier som i sin opprinnelige utgave holdes høyt i ære av det store flertall av befolkningen i Norge og Danmark som forbilde

på sann fedrelandskjærlighet. Om denne analogien ble akseptert, ville det slå bena under den utbredte oppfatningen om at de militante innvandringsmotstanderne er rasister og sterkt beslektet med nynazistene. I denne forbindelse trakk de derfor gjerne frem at flere av de sentrale innvandringsmotstanderne også var motstandsfolk under krigen.

Et annet hovedpoeng i analogien – noen ganger uttrykt eksplisitt, andre ganger implisitt – var å legitimere bruk av vold og andre represalier både mot ‘de fremmede inntrengerne’ og mot ‘landssvikerne’, slik motstandsbevegelsen gjorde det mot okkupantene og deres medløpere under krigen. Lederen for *Folkebevegelsen mot Innvandring*, Arne Myrdal, er den som har gått lengst i å uttrykke dette i klartekst, slik han gjorde det i et intervju med undertegnede i 1989:

Norges befolkning vil ikke akseptere dette landssviket. Når politikerne erter opp folket, vil ungdommen ta i bruk vold. Først mot innvandrene, så mot innvandringstilhengere, og så mot politikerne og systemet. Da blir det borgerkrig. Beklagelig at det går ut over innvandrene – det er ikke deres skyld. Det er politikerne de burde ta. [Intervjuer: “Hvordan da?”] Ved å slå eller drepe dem. Folket vil reise seg med vold. Regjering og Storting er i utakt med folket. Når de ikke gjør som vi vil, tilspisser det seg til borgerkrig. Det finnes mange motstandsgrupper, og de har våpen. Det er ikke meningen at det er innvandrene vi skal bruke våpnene mot. Det er våre egne landssvikere vi må slåss mot.

Myrdals såkalte ‘Landssvikerregister’ over myndighetspersoner, politiske aktivister og andre påståtte forrædere som gikk utlendingenes ærend måtte sees i denne sammenheng (undertegnede hadde den tvilsomme ære å inngå i dette registret). Samtidig beskrev Myrdal og hans meningsfeller innvandrere og asyløkere som

10 Bjørge (1997).

11 Først publisert som artikkel på norsk i Bjørge (1994).

12 En rekke eksempler med variasjoner over disse temaene er gjengitt og dokumentert i Bjørge (1994; 1997).

‘pionerer’ i en muslimsk invasjonshær. De ‘såkalte flyktningene’ skal ifølge denne teorien erobre ‘brohoder’ for islam i Norge. Dette inngår i en muslimsk sammensvergelse som tar sikte på å oppnå verdensherredømme. Både norske og danske innvandringsmotstandere ville trekke det militære Forsvaret, og ikke minst Hjemmevernet – den direkte arvtaker etter motstandsbevegelsen under krigen – inn i “kampen mot den muslimske invasjonen.”

Mens norske og danske innvandringsmotstandere jevnfører sin kamp mot innvandrerne og deres hjelpere med motstandskampen mot nazistiske okkupanter og landssvikere under krigen, ser svenske nynazister (og deres langt færre meningsfeller i Norge og Danmark) sin kamp som en direkte forlengelse av Nazi-Tysklands kamp mot jødene. De bygger sine ideer om ‘rase-krigen’ mot ‘det sionistiske okkupasjonsregimet’ (ofte kalt ZOG, “the Zionist Occupation Government”) og dets agenter på de gamle antisemittiske og nazistiske forestillingene om den jødiske verdenssammensvergelsen som tar sikte på å ødelegge den hvite rasen og legge hele verden under jødernes åk. Dette gamle tankegodset ble videreutviklet på 1970- og 80-tallet av rasistiske grupperinger i USA til en ekstrem revolusjonær og terroristisk doktrine. Svenske nynazister ‘importerte’ denne ZOG-ideologien på slutten av 1980-tallet.

I lys av ZOG-ideologien fremstår innvandring som et strategisk våpen i jødernes pågående ‘rasekrig’ mot arierne. Gjennom ‘en djevlesk raseblandingsplan’ – og ved hjelp av sine liberale lakeier – sprer ZOG perverterende humanistiske ideer om ‘en felles menneskelig rase’, toleranse og raseblanding. I denne konspirasjonsteorien står jødene bak masseinnvandringen og flyktningestrømmen. Militante aktivister i nazistmiljøene hevder derfor at det i rasekrigen er viktigere å angripe jødene og deres lydige tjenere innen politikk, byråkrati og media enn å gå løs på den enkelte innvandrer, som bare er en liten brikke i et stort spill.¹³

13 Werwolf No 9, udatert.

Det ideologiske og historiske utgangspunktet for de nasjonalistiske innvandringsmotstandere og de raserevolusjonære gruppene er forskjellig, men strukturen i deres retorikk har likevel slående paralleller. Mens nasjonalsosialister og raseideologer snakker om en jødisk sammensvergelse for å ødelegge den ariske rase og vinne verdensherredømme, snakker nasjonalistisk orienterte innvandringsmotstandere om en muslimsk sammensvergelse for å erobre Europa og verden. De nynazistiske gruppene mener det er raseblanding som er den store trusselen, mens innvandringsmotstanderne er mer opptatt av faren for kulturblanding. Men selv om den ene retningen knytter seg opp mot en nasjonalsosialistisk og antisemittisk tradisjon, mens den andre bruker den antinazistiske motstandskampen som forbilde og legitimitetsgrunnlag, er innholdet i det de sier påfallende likt. Situasjonen defineres som en invasjon/okkupasjon, hvor de fremmede okkupantene støttes av lokale forrædere. Disse landssvikerne identifiseres med det politiske establishment som gjennom sin innvandringspolitikk har lagt landet åpent for de fremmede som vil ta landet fra oss. Også media, anti-rasister og alle som på en eller annen måte engasjerer seg mot rasisme eller til støtte for innvandrere og flyktninger, regnes blant svikerne som fører nasjonen/rasen mot undergang. Mot denne sammensvergelsen av onde krefter står en motstandsbevegelse av sanne patrioter. For å redde nasjonen/rasen fra katastrofen vil denne motstandsbevegelsen om nødvendig føre en borgerkrig eller rasekrig – dels mot de fremmede inntrengerne, men først og fremst mot de påståtte forræderne.

Da jeg i 1994 presenterte min analyse av ekstremnasjonalistenes retorikk og ideologi i en rekke ulike fora, oppfordret jeg til å ta et oppgjør med de militante innvandringsmotstandernes forsøk på å tilrane seg motstandsbevegelsens legitimitet. Når de prøver å etablere en likhet mellom sin egen fremmedfiendtlighet og motstands-kampen mot den nazistiske okkupasjo-

nen, innebærer det en form for retorisk slitasje og utvanning – eller til og med undergraving – av begreper og symboler som har sterk moralsk verdi for samfunnet.

Når enkelte gamle motstandsfolk fra krigens dager står frem og hevder at “den motstandskamp vi i dag fører mot innvandring, er den samme som den motstandskampen vi førte mot tyskerne under krigen”, oppnår de to ting. De utnytter den brede legitimitet som motstandsbevegelsen hadde under og etter krigen, til å legitimere fremmedfiendtlighet, voldsbruk og undergraving av demokratiet. Men fordi en metaforisk påstand om likhet mellom to tekster overfører mening i begge retninger, kan deres sammenlikning også besudle det bildet vi har av motstandsbevegelsen under krigen: Var den i virkeligheten infisert av fremmedfiendtlighet og rasisme allerede da? Var motstandsbevegelsen virkelig basert på en liberal, demokratisk nasjonalisme, eller inneholdt denne nasjonalismen også sjåvinistiske, autoritære og antidemokratiske trekk? Det er nettopp fordi innvandringsmotstandernes analogi kan reise slike implisitte spørsmål, at mange av dem som deltok i motstandsbevegelsen mot nazismen, reagerer så sterkt mot denne retorikken. De føler at rasistiske innvandringsmotstandere gjennom sin sammenlikning trækker ned i skitten den motstandskampen de selv tok del i – en kamp som for dem var rettet mot nazisme, menneskefiendtlighet og diktatur, og for demokrati, frihet, fedrelandskjærlighet og humanisme.

Fortolkningenes gyldighet

Min analyse (spesielt da den ble publisert i kortversjon som kronikk i Aftenposten 8. juni 1994) vakte skarpe reaksjoner og raseri blant ledende norske innvandringsmotstandere. De mislikte både de likheter jeg påviste mellom deres og nynazistenes diskurser, og hvordan analysen gjorde eksplisitt de trusler om vold som lå implisitt i deres retorikk. Så langt jeg kan se, bidro

likevel dette til at de reduserte sin bruk av denne diskursen i flere år fremover.

Likevel kan det jo – i lys av den innledende diskusjonen – være grunn til å stille det mer prinsipielle spørsmålet: På hvilket grunnlag kan jeg vite at min analyse av innvandringsmotstandernes og nynazistenes diskurser gir gyldige fortolkninger – når jeg for eksempel leser trusler om vold mot innvandrere og meningsmotstandere inn i det de sier og skriver.

Det viktigste grunnlag for å gi plausible fortolkninger, er gjennom kontekstualisering. Ved å demonstrere de ulike tekstuelle, historiske, sosiale og politiske sammenhengene som et avgrenset utsagn inngår i, kan analytikerens eventuelt sannsynliggjøre at fortolkningen er holdbar.¹⁴

Analytikerens oppgave blir å gjøre eksplisitt de koblinger retorikeren gjør mellom sitt aktuelle tema og disse ulike kontekstene, og fortolke hva dette kan bety i den aktuelle sammenheng det tales eller skrives i. Noe som ikke alltid kan avklares, er hvorvidt retorikeren har tilsiktet de betydninger som analytikerens (eller andre leserer/tilhørere) tolker inn i teksten. Når fremtredende norske innvandringsmotstandere omtaler både regjeringspolitikere og andre meningsmotstandere som quislinger og landsvikere,¹⁵ er det mulig å tolke dette som at det her ligger en implisitt trussel om henrettelse, slik det ble Quisling og andre landssvikere til del etter krigen. Skal påstanden om at det er en likhet mellom dagens innvandringsmotstand og motstandsbevegelsen under krigen, tolkes som et fantasifullt uttrykk for frustrasjon og raseri, eller skal den forstås bokstavelig – som en direkte oppfordring til å gripe til våpen mot innvandrere og politiske motstandere?

En innfallsvinkel for å besvare dette spørsmålet er å se på hvilken type retorisk prosess denne diskursen representerer? Er det en form for

14 Det begrensede formatet på denne artikkelen tillater ikke noen slik gjennomgang her. Det henvises i stedet til de aktuelle studiene som ligger til grunn.

15 En rekke eksempler gjengis i Bjørge (1994), s. 11-18.

metaforisering, ved at ny mening skapes gjennom å etablere en kobling mellom to sammenhenger som i utgangspunktet var atskilte og forskjellige, og implisitt hevde at disse sammenhengene er like eller til og med identiske? Eller er det en form for metonymisering,¹⁶ ved at en del står for eller representerer en større sammenheng som den faktisk inngår i?

Noe av det som kan gjøre metaforer til nyttige og kraftige virkemidler i politisk retorikk, er deres flertydighet. En metafor kan bety flere ting samtidig, og tolkes forskjellig av ulike mottakere. Noen metaforer kan tolkes både bokstavelig og figurlig. Det er likevel et kjennetegn ved metaforer at de ikke kan reduseres til en parafase av den bokstavelige betydningen. Gjennom vellykket metaforisering kan en retoriker si ting som ikke kan uttrykkes gjennom vanlig rasjonell argumentasjon og bokstavelig språkbruk. Vedkommende kan til og med implisitt formidle budskap som ville vært direkte straffbart om det ble sagt rett frem. En politisk aktivist som uttaler offentlig at "vi må brenne ned asylmottak og likvidere politikere som bærer ansvaret for innvandringspolitikken", vil kunne gjøre regning med å bli tiltalt for oppvigling. Dersom han i stedet sier at "vi er motstandsbevegelsen som må kjempe mot den muslimske invasjonen og landssvikerne som hjelper dem å ta fra oss landet vårt", vil vedkommende neppe komme i konflikt med rettssystemet.

16 I et metonym er det en naturlig – eller i det minste en konvensjonell – sammenheng mellom det utvalgte elementet og den konteksten det tilhører. En metafor er basert på et metonym, ved at et utvalgt element som tilhører en sammenheng, overføres til en annen sammenheng hvor dette elementet fortsetter å konnotere til den opprinnelige sammenhengen det tilhørte. Der metaforen gjør et logisk sprang, opererer metonymet innenfor etablerte sammenhenger og konvensjonelle rammer. Men gjennom en metonymisk prosess kan det også være mulig å ekspandere en etablert sammenheng for å inkludere nye fenomener som kan hevdes å være av samme type. Derfor er det i noen tilfeller ikke opplagt om vi står overfor en metonymisk ekspansjon eller en metafor. For en diskusjon av metaforisering og metonymisering i politisk retorikk, se Heradstveit og Bjørgo (1987), kap. 5.

met. Ved å gjøre bruk av en diskurs som kan oppfattes som metaforisk, kan alle lovstridige tolkninger benektes.

Innvandringsmotstanderne vil antagelig selv benekte at de snakker om motstandsbevegelse i metaforisk eller overført betydning. De mener at det er en bokstavelig sammenheng og likhet. De hevder – mange trolig også med full overbevisning – at dagens motstandskamp er en direkte utvidelse og fortsettelse av motstandskampen under krigen.¹⁷ De argumenterer derfor metonymisk, og ikke metaforisk. Sett utenfra, av personer som ikke 'kjøper' påstanden om at det eksisterer en direkte sammenheng mellom innvandringsmotstand og den anti-nazistiske motstandsbevegelsen, fremstår dette i beste fall som en metafor – og som en mislykket metafor attpå til. Nettopp fordi folk flest oppfatter sammenlikningen som for søkt til å tas på alvor, oppfatter de heller ikke at det faktisk kan ligge noe mer alvorlig under.

Min egen forskning har fokusert på politisk vold og voldslegitimerende diskurser. En temmelig direkte test på om mine analyser holder mål, er hvorvidt de voldstruslene jeg hevder ligger implisitt i diskursene og i de konkrete utsagnene, i neste omgang faktisk omsettes til voldelig handling. I forhold til min fortolkning av agentbeskyldninger i palestinsk politikk som både et idiom for å uttrykke uenighet og avstandstaken, og en mulig trussel om vold¹⁸, viste jeg ovenfor hvordan agentdiskursen under Intifadaen ble omsatt til en omfattende drapskampanje mot påståtte agenter.

Tidlig på 1990-tallet gjorde jeg min første studie av den fremvoksende svenske nynazismen.¹⁹ Her hevdet jeg at den diskursen de nylig hadde

17 Jfr. Peter Kramer (1992). Artikkelen omtaler DDF-leder Ole Hasselbalch: "For ham og DDF er kampen mod de fremmede en naturlig forlængelse av modstandskampen under besættelsen, og han forudser flere og flere voldelige udslag av kampen mot den nye fjende, 'den islamiske invasion'."

18 Bjørgo (1987)

19 Bjørgo (1993).

adoptert fra amerikanske rasister – om det sionistiske okkupasjonsregimet (ZOG), raseforræderne og den store rasekrigen – representerte en ny utvikling i fiendebilder og terrororientering. Jeg mente dette indikerte at deres vold ikke lenger bare ville være rettet mot minoriteter som innvandrere, homofile og kommunister, men også mot representanter for det etablerte samfunnet. Likevel munnet min artikkel ut i spørsmålet om hvorfor disse grupperingene så langt ikke hadde gått fra ord til handling, og omsatt sin terror-retorikk til virkelige terroranslag.²⁰ Var det hele bare store ord? En periode så det ut til at de svenske nynazistene hadde lagt terrorstrategien til side for heller å satse på en mediestrategi.²¹ Men mot slutten av 1990-tallet kom en rekke skremmende eksempler på at noen av disse ekstreme gruppene tok skrittet fra voldelig retorikk til faktisk å utføre attentat mot personer de betraktet som ZOG-agenter – journalister, politifolk, fagforeningsaktivister, politikere og antirasister. I Norge gikk overvåkningspolitiet i 1997 til arrestasjon av en gruppe nynazister fordi de angivelig hadde planer om attentat mot noen politiet først omtalte 'samfunnstopper'. Senere ble kjent at det dreide seg om en politimester, en biskop, en journalist og en forsker – som beklageligvis viste seg å være undertegnede.²²

Men selv om det kan være en direkte sammenheng mellom voldelige diskurser og voldelig handling, trenger det ikke å være det. Slike utsagn er handlinger i seg selv.²³ Språkhandlingen kan uttrykke affekt og hat, markere tilhørighet innenfor den egne gruppen, være et innspill i en statuskonkurrans om å være tøffest i gjengen, eller skape frykt hos de personer og grupper som utsagnet er rettet mot – uten at utsagnet

nødvendigvis er ment å skulle følges opp av fysisk vold.

Forsvar av symbolers moralske autoritet

Jeg argumenterer i min kritiske analyse av innvandringsmotstandernes retorikk prinsipielt på samme måte som vi gjorde i vår analyse av Begins bruk og misbruk av holocaust- og nazi-metaforer – hvilket bringer oss tilbake til utgangspunktet. Nazismen og dens ondskap – enten det gav seg uttrykk i jødeutryddelse eller okkupasjon, undertrykkelse og landssvik – representerer et kraftfullt sett av symboler med sterk moralsk autoritet. Erfaringene fra nazismen og holocaust representerer det 20. århundrets viktigste moralske lærdom, og ble skjellsettende for vår forståelse av menneskerettigheter, rasisme og fremmedfiendtlighet.

Når disse hendelsene gjennom falske analogier brukes av ulike politiske interesser til å legitimere krigføring, vold eller fremmedfiendtlighet, representerer dette en form for retorisk misbruk som bidrar til å undergrave disse symbolenes moralske autoritet og meningsinnhold. Utsagnene gjør noe også med de symbolene de utnytter. Derfor ser jeg det som en viktig oppgave for meg som forsker og samfunnsengasjert menneske – og her ser jeg ingen motsetning – å analysere slike diskurser, avsløre falske analogier, og å rette et kritisk søkelys på retorisk legitimering av vold og trusler gjennom å gjøre eksplisitt det som uttrykkes implisitt.

Det vitenskaplige prosjekt i retoriske analyser er en kontinuerlig argumentasjon for sannsynligheten i våre fortolkninger. Dette innebærer at slike tolkninger av tekster og diskurser aldri kan være endegyldige. Derfor er det nyttig at de blir utfordret – slik Cassirer gjør med vår analyse av holocaustdiskursen. Det tvinger oss til å argumentere bedre.

20 Bjørge (1993), s. 54-55.

21 Bjørge (1997), s. 172-192.

22 Aftenposten 5 juni 1997. Politiet kunne imidlertid ikke bevise at de faktisk hadde planlagt attentat, så saken endte med at tiltalen ble frafalt.

23 jfr. Austin 1975, Paine 1981.

Litteratur:

- Austin, J.L. (1975): *How to Do Things with Words*. Oxford University Press.
- Beier, Yizhar; & Abdel-Jawad, Saleh (1994): *Collaborators in the Occupied Territories: Human Rights Abuses and Violations* (Jerusalem: BiTselem – The Israeli Information Center for Human Rights in the Occupied Territories).
- Bjørgo, Tore (1987): *Conspiracy Rhetoric in Arab Politics: The Palestinian Case*. NUPI-rapport nr. 111. Oslo: Norsk Utenrikspolitisk Institutt.
- (1993): "Militant neo-Nazism in Sweden", i: *Terrorism and Political Violence*, Vol. 5, No. 3 (Autumn 1993).
- (1994): "Ekstremnasjonalisme i Skandinavia: Retorikken om 'motstandsbevegelsen', 'landssvikene' og 'invasjonen av de fremmede'", i: *Internasjonal politikk*, nr. 1, årgang 52.
- (ed., 1995): *Terror from the Extreme Right*. London: Frank Cass.
- Bjørgo, Tore (1997): *Racist and Right-Wing Violence in Scandinavia: Patterns, Perpetrators, and Responses* (Oslo: Tano Aschehoug).
- Heradstveit, Daniel (1983): *Mediakrigen i Libanon: Var NRK balansert?* Oslo: NUPI-rapport 1993.
- Heradstveit, D. & Bjørgo, T. (1987): *Politisk kommunikasjon: Introduksjon til semiotikk og retorikk*. (Oslo: TANO, 1987, 1992; København: Samfundslitteratur 1988; Lund: Studentlitteratur, 1996).
- Kramer, Peter (1992): "Den Danske Forening: Brandbomberne på Vej", i: *Fri Aktuelt*, 29. september 1992.
- Lööw, H. (1998): *Nazismen i Sverige 1980-1997. Den rasistiska undergroundrörelsen: musiken, myterna, riterna*. Stockholm: Ordfront.
- Paine, Robert (1981): "When Saying is Doing", i: Paine (ed., 1981): *Politically Speaking: Cross-Cultural Studies of Rhetoric*. Philadelphia: Institute for the Studies of Human Issues.